३७० वे कलम

प्रा. दत्तात्रय मारुती काळेल , राज्यशास्त्र विभागप्रमुख , कर्मवीर भाऊराव पाटील महाविद्यालय(स्वायत्त), पंढरपूर

प्रस्तावना :

जम्मू आणि काश्मीरला देण्यात आलेला घटनात्मक स्वतंत्र राज्याचा दर्जा देणारे कलम ३७० हटवण्याची शिफारस करणारे दुरुस्ती विधेयक राज्यसभेत सादर केलेही कलमे .अ ही कलमे हटवण्याची शिफारस केली ३५ आणि ३७० केंद्रीय गृहमंत्री अमित शहा यांनी कलम . हटविण्यातआले .त्या नंतर भारतात या बदल अनेक तर्क वितर्क निर्माण झाले .केंद्र सरकारने जम्मू काश्मीर राज्यातून घटनेचा अनुच्छेद-३७० हटवून जम्मू काश्मीर आणि लडाख या दोन केंद्रशासित प्रदेशांना राज्याचे विभाजन-केलेकाश्मीर पुनर्गठन विधेयक-या संदर्भात संसदेने जम्मू ., २०१९मंजूर केले काश्मीरमधील कलम-या विधेयकात जम्मू .३७० मधील बहुतेक तरतुदी रद्द करण्याचा निर्णय घेण्यात आला आहे, जम्मू-काश्मीरला एक विधानसभा क्षेत्र असून लद्दाखला एक केंद्र शासित प्रदेश असे विधानसभेशिवाय केंद्रशासित प्रदेश बनविण्यात आले आहे .असे असे ३७० कलमा बाबत प्रस्तुत लेखात मांडले आहे.

३७० कलमाची पार्श्वभूमी :

२२ ऑक्टोबर १९४७ रोजी पाकिस्तानातून २०० ते ३०० ट्रक काश्मीरमध्ये घुसलेया ट्रकमध्ये पाकिस्तानातल्या तत्कालीन फ्रंटियर . त्यांची संख्या जवळपास .ग्रामस्थ होते (सध्याचा खैबर पख्तुनख्वा) प्रॉव्हिन्समधले ५००० होतीते सर्व लोक अफ्रिदी ., वझीर, मेहसूद, स्वाती जमातीचे होते .त्यांना पाकिस्तानने 'स्वातंत्र्यसेनानी' म्हटलंत्यांचा हेतू स्पष्ट .त्यांचं नेतृत्व रजेवर असलेले पाकिस्तानी लष्कराचे जवान करत होते . तोपर्यंत काश्मीरने कोणत्या देशात विलीन व्हायचं .काश्मीरवर ताबा मिळवून तो पाकिस्तानात विलीन करायचा .होता, याचा निर्णय घेतलेला नव्हता .इतर जवळपास सर्वच संस्थानांनी भारत किंवा पाकिस्तान यापैकी एका देशाची निवड केली होतीकाश्मीरने मात्र-जम्मू ., अजून निर्णय घेतलेला नव्हता. १२ ऑगस्ट १९९४७ रोजी जम्मू काश्मीरचे महाराजा हरीसिंह यांनी भारत आणि पाकिस्तानसोबत-'stand still agreement' म्हणजेच 'जैसेथे करार-' केला होता याचा अर्थ .असा होता की जम्मूहा करार होऊनही .काश्मीर कुठल्याही देशात विलीन न होता स्वतंत्र राहील- .काश्मीरवर हल्ला चढवला-पाकिस्तानने तो पाळला नाही आणि जम्मूपाकिस्तानातल्या आदिवासी टोळ्या काश्मीरचा एकएक भाग ताब्यात घेत होत्या .24 ऑक्टोबर रोजी ते श्रीनगरपर्यंत येऊन ठेपलेत्यांनी श्रीनगर जवळ असलेल्या माहुरा जलविद्युत प्रकल्प ताब्यात घेतला आणि तो . पुढच्या दोन दिवसांमध्ये श्रीनगरवर ताबा मिळवून श्रीनगरमधल्या मशिदीत ईद साजरी करू.संपूर्ण श्रीनगर अंधारात बुडालं .बंद केला, अशी वल्गना ते करू लागले .या आदिवासी टोळ्यांचा सामना करण्यात महाराजा हरीसिंह कमी पडलेस्वतंत्र राहणं तर सोडाचं आता तर राज्य . .हतबल झालेल्या महाराजा हरीसिंह यांनी भारताकडे मदतीची याचना केली .गमावण्याची वेळ त्यांच्यावर आली होती

अशा आणीबाणीच्या परिस्थितीकाश्मीरमधल्या परिस्थितीचा आढावा घेण्यासाठी गृहसचिव व्हीमेनन यांनी श्रीनगरला जावं .पी . आणि तिथली माहिती भारत सरकारला द्यावी, असं ठरलं होतंमेनन यांना श्रीनगरमध्ये दाखल होताच परिस्थिती किती गंभीर आहे ., याची कल्पना आली दोन दिवसात श्रीनगर शहरात-एक माहुरा जलविद्युत प्रकल्पापर्यंत आलेल्या पाकिस्तानच्या आदिवासी टोळ्या .हल्ला करतील, अशी परिस्थिती निर्माण झाल्याचे सांगण्यात आले यावेळी .महाराजा हरीसिंह यांनी विलिनीकरणाच्या करारावर स्वाक्षरी करण्यास भारताने स्पष्ट केले कारण .पण या करारावर सही करण्यास उशीर केला .जम्मू हिंदूबहुल भाग होता तर लडाखमध्ये बौद्ध लोकसंख्या जास्त होतीमात्र ., गिलगिट आणि काश्मीर खोऱ्यात मुस्लीम मोठ्या प्रमाणावर होतेमात्र.त्यामुळे हे राज्य मुस्लीमबहुल म्हणून ओळखलं गेलं ., राजा हिंदू असल्यामुळे संस्थानात सर्व वरिष्ठ पदांवर हिंदू व्यक्ती होत्या .वल्याची भावना होतीत्यामुळे मुस्लिमांच्या मनात दुरा .या दुखावलेल्या मुस्लिमांची महत्त्वाकांक्षा आणि त्यांचा आवाज बुलंद करण्याचा प्रयत्न केला शेख अब्दुल्ला यांनी त्यांनी .'ऑल जम्मू अँड काश्मीर मुस्लीम कॉन्फरन्स' या पक्षाची स्थापना केली पक्ष अधिक धर्मनिरपेक्ष वाटावा यासाठी त्यांनी .१९३९ साली पक्षाच्या नावातून मुस्लीम शब्द वगळला आणि पक्षाला नवं नाव दिलं 'नॅशनल कॉन्फरन्स'. याच पक्षाने जम्मू काश्मीरला विशेष दर्जा मिळावा हि भूमिका लावून धरली.

अशा प्रकारेशेख अब्दुल्ला यांच्या संदिग्ध भूमिकेमुळे तसेच पंतप्रधान नेहरू संयुक्त राष्ट्रांमध्ये काश्मीर प्रश घेऊन गेल्याने एक वेगळा पेचप्रसंग निर्माण झाला होता त्यावेळी .सरदार पटेल यांनी 'इन्स्ट्रमेंट ऑफ ॲक्सेशन' अर्थात 'सामीलनामा' ही संकल्पना मांडलीअन्य) . संस्थानांबाबत'विलीननामा' ही संकल्पना आहे आणि या पेचातून यशस्वी तोडगा (.काढण्याचे नियोजन करण्यात आले त्यानुसार .काढला . सदर कलमाच्या .काश्मीरी जनतेचे काही अधिकार अबाधित ठेवत तसेच त्यांच्या सार्वमताची हमी देत काश्मीर भारतात सामील झाले 'अधिकारक्षेत्रात' वेळोवेळी बदल झालेमात्र भारतीय संविधानातील नागरिकत्व ., मूलभूत हक्क, राज्यातील उच्च न्यायालयाची कार्यकक्षा, निवडणूक प्रक्रिया आदी बाबी काही अपवादात्मक तरतुदींद्वारे या राज्यास लागू होतातसंसद यांचे अधिकार -राष्ट्रपती ., निवडणूक आयोगाची कार्यपद्धती, महालेखापालांचे कार्यक्षेत्र (कॅग), सर्वोच्च न्यायालयाची अधिकार व्याप्ती या बाबी भारताच्या मूळ राज्यघटनेत 'जशा आहेत तशा' स्थितीत काश्मीरलाही लागू होतातमात्र ., राज्य लोकसेवा, राज्यांतर्गत आणिबाणी लागू करणे, राज्याच्या सीमांमध्ये बदल करणे, राज्य धोरणाची मार्गदर्शक तत्त्वे असे राज्यघटनेतील मुद्दे काश्मीरला 'जसेच्या तसे' लागू होत नाहीतम्हणजे नेमके काय तर ., अशा मुद्यांचा अवलंब करण्यापूर्वी काश्मीरच्या राज्य विधानसभेची सहमती घेणे अनिवार्य होते.

१७ ऑक्टोबर १९४९ रोजी भारतीय राज्यघटनेत कलम ३७० समाविष्ट करण्यात आला .हे कलम जम्मूकाश्मीरला भारतीय - राज्यघटनेपासून विभक्त करतो आणि राज्याला स्वतःची राज्यघटना तयार करण्याचा अधिकार देतोया प्रकरणात ., केवळ अनुच्छेद ३७० (१) वर अपवाद केला गेला आहे कलम .३७० मध्ये जम्मू .काश्मीरच्या संदर्भात संसदेचे अधिकार वापरण्यास संसदेची बंदी आहे-नोव्हेंबर १९५६ मध्ये जम्मू काश्मीरमध्ये स्वतंत्र राज्यघटनेचे काम पूर्ण झाले आणि-२६ जानेवारी १९५७ रोजी राज्यात एक विशेष घटना लागू करण्यात आली . भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद३७० मध्ये जम्मू कलम .काश्मीरच्या केंद्राबरोबरच्या संबंधांची प्रत्यक्षात रूपरेषा आहे-३७० जम्मूकाश्मीरला - त्याअंतर्गत .विशेष अधिकार देते, जम्मूकाश्मीरच्या बाबतीत संरक्षण-, परराष्ट्र व्यवहार आणि दळणवळण या तीन क्षेत्रांसाठीच भारतीय संसद कायदे करू शकते.या व्यतिरिक्त कोणताही कायदा अंमलात आणण्यासाठी केंद्र सरकारची राज्य सरकारची मान्यता आवश्यक आहे .

३७० कलम हटवण्याची प्रक्रिया व भूमिका :

कलम ३७० नुसार काश्मीरला विशेष राज्याचा दर्जा मिळाला आहेमध्ये तेथील राज्य सरकारलात्या ., तेथील सुरक्षा, परराष्ट्र धोरण आणि इतर बाबींमध्ये विशेष अधिकार देण्यात आला आहेकाश्मीरसाठी एखादा कायदा करायचा असेल तर-त्यात जर केंद्राला जम्मू ., त्याला तेथील राज्य सरकारची अनुमती घ्यावी लागतेराज्याला स्वतंत्र घटनेची परवा .नगी आहेकाश्मीर राज्याचा स्वतंत्र ध्वजही -त्याचबरोबर जम्मू . .काश्मीरचा झेंडाही लावण्यात येतो-काश्मीरमध्ये सरकारी कार्यालयांवर तिरंग्यासह जम्मू-त्यामुळे सध्या जम्मू .मंजूर करण्यात आला आहे तर जम् .देशाच्या इतर राज्यांमध्ये लागू होणारा कायदा तेथे लागू होत नाहीमूकाश्मीरला विशेष दर्जा देणारे -जम्मू .रचे स्वतंत्र कायदे आहेतकाश्मी- नुसार काश्मीरमध्ये राष्ट्रपती नाही तर ३५६ संविधानातील कलम .कलम तात्पुरते करण्यात आले होते, राज्यपाल राजवट लागू करता येत होती . काश्म-पीडीपी आणि भाजपचे युती सरकार कोसळल्यानंतरही सध्या जम्मूीरमध्ये राज्यपाल राजवटच लागू करण्यात आली आहे ३६० कलम . नुसार देशात आर्थिक आणीबाणी लागू करता येते पण, ती जम्मूकाश्मीरच्या -विशेष अधिकारामुळे जम्मू .काश्मीरमध्ये लागू करता येत नव्हती- परंतु .विधानसभेचा कार्यकाळ सहा वर्षांचा आहे, आता सरकारनं जम्मूकाश्मीरचा विश-ेष अधिकाराचा दर्जाच काढून घेण्याचा निर्णय घेतला आहेचे सर्व खंड राज्यात लागू होणार नाहीत तर३७० कलम ., त्यातील एकच खंड लागू होईलत्यामुळे आता राज्याचा विशेष अधिकाराचा . .दर्जाही राहिला नसल्याचे स्पष्ट होत आहे

केंद्र शासनानेअकलम ३७० आणि ३५ रद्द करण्याचे (अ)विधेयक गृहमंत्री अमित शहा यांनी सोमवारी राज्यसभेत मांडले . .काश्मीर राज्याचे विभाजन आणि त्यांना केंद्रशासित दर्जा देण्याचा प्रस्तावही त्यांनी मांडला-त्यासोबतच जम्मूकाश्मीर खोऱ्यातूनच या बदलाला प्रचंड विरोध होईल याची जाणीव असल्याने सरकारने येथे प्रचंड सैन्यबळ उतरवलेअमरनाथ यात्रा रद्द करून मुख्य भूमीतील पर्यटक आणि . खोऱ्यातील रहिवाशांना संभ्रम .भाविकांना परत जायचा आदेश काढला, आशंका आणि भीतीच्या दडपणाखाली आणले गेलेआज जो निर्णय . काश्मीर हा एक तर लद्दाख हा दुस-आता जम्मू .तेथील नागरिकांना अपेक्षित होता तोच झालारा केंद्रशासित प्रदेश असेल आणि पहिल्याला विधानसभा असेल तर दुसऱ्याला नसेल असाही प्रस्ताव मांडला आहे. यानुसार कलम ३७० मुळे जम्मूकाश्मीरला एक विशिष्ट दर्जा प्राप्त झाला - हे प्रदेश आता केंद्रशासित प्रदेश झाल्याने राज्याचा दर्जाही आता न .तो दर्जा आता नसेल .होतासेलकाश्मीरला -नसभा असलेल्या जम्मूविधा . आता दिल्लीच्या धर्तीवर अर्धराज्य दर्जा मिळत तेथील लोकनियुक्त प्रतिनिधींचे अधिकार मर्यादित तर होतीलच पण लद्दाखला तीही सोय ती नंतर घटनादुरुस्ती करून आणली .मूळात केंद्रशासित प्रदेशांची सोय राज्यघटनेत नव्हती .राहणार नाहीगेलीमेपारच्या धोक्याचा विचार सी . .काश्मीरला केंद्रशासित प्रदेशाचा दर्जा दिला गेला आहे असे केंद्रीय गृहमंत्री अमित शहांचे म्हणणे आहे-करून जम्मूयाच बरोबर ३५ रद्द (अ) लद्दाखमध्ये स्थावर मालमत्ता घेण्याचे अधिकार खुले झाले आहेत-काश्मीर-केल्याने आता जम्मू

केंद्र शासनाची भूमिका :कलम ३७० रद्द करण्यामागे कोणताही जातीय अजेंडा नाही, कारण जम्मू आणि कश्मीर मधील रहिवासी असणारे सर्व समुदाय आणि धर्माचे नागरिक त्यामुळे सारखेच प्रभावित होत होतेने कायमच शिख आणि बौद्धांसह सर्वच अल्पसंख्याकांना 370 कलम . कायमच भेदभावाची वागणूक दिली) गेल्या सत्तर वर्षात एकेचाळीस हजार पाचशे .41500लोक मारले गेले आहेत (, असे श्री शाह यांनी सांगितलेआपण याच मार्गावर चालत राहून लोकांना मरू दिले पाहिजे का .? या अशा प्रकारच्या बाबींसाठी कोण जबाबदार असते? जम्मू आणि कश्मीर तसेच लडाख मधील युवकांना विकास नको आहे का? आणखी किती वर्षे मतांच्या राजकारणासाठी आपण त्यांची मुस्कटदाबी करणार आहोत? कलम रद्द करणे हा ऐतिहासिक गुन्हा नाही 370, खरे तर ऐतिहासिक गुन्हा सुधारणारे हे एक ऐतिहासिक पाऊल आहेकेवळ मतांचे . राजकारण जपण्यासाठी अशा प्रकारचे मोठे पाऊल उचलण्यात आलेले नाही, तर जम्मू आणि कश्मीरमधील नागरिकांच्या आणि तीन देशांच्या नागरिकांच्या भल्यासाठी हे पाऊल उचलण्यात आले आहे, असे गृहमंत्र्यांनी सांगितले.

विरोधकांची भूमिका :केंद्र सरकारने घेतलेल्या या ऐतिहासिक निर्णयाला बहुजन समाज पक्ष (बसप), आम आदमी पक्ष (आप), बिजू जनता दल या पक्षांनी पाठिंबा दिला तर भाजपप्रणीत राष्ट्रीय लोकशाही आघाडीचा घटक (वायएसआरसीपी) आणि वायएसआर काँग्रेस पक्ष (डीबीजे) काश्मिरातील नेत्यांनी अर्थातच अपेक्षेप्रमाणे केंद्राच्या या-जम्मू .पक्ष असलेल्या संयुक्त जनता दलाने या निर्णयाविरोधात सभात्याग केला निरंणयाला कडाडून विरोध दर्शवला तसेच निर्णयाचे गंभीर परिणाम होतील, असा इशाराही दिलाकेंद्र सरकारने घेतलेला हा निर्णय . आश्चर्यकारक आहे, असे काही वाटत नाही.

सारांश :काश्मीरला विशेष राज्याचा दर्जा देणारे ३७० कलम रद्द करण्याचा केंद्र सरकारचा निर्णय भारतातील सर्वच स्तरातून स्वागत झाले नाही . या निर्णया विरोधात न्यायालयीन लढाई व काश्मीर मध्ये परिस्थिती तसेच .अनेक तर्क वितर्क सुरु झाले असून याबाबत अनेकांना माहिती नाही .पाकिस्तानची भूमिका अशा अनेक घडामोडीचा समावेश होणार आहेभारताला गेल्या ७० वर्षांपासून काश्मीरमध्ये असलेल्या परिस्थितीची सवय झाली असल्याने त्यांना त्याबाबत काही सोयरसुतक होते, असे म्हणणे धार्ष्ट्याचे ठरेलमात्र ., धोरणात्मक बदल करण्याची हीच वेळ होती . काश्मीर आणि लडाखमधील लोकांना उर्वरित भारतातील घडामोडींमध्ये रस आहे तसाच उर्वरित भारतातील लोकांनाही-जसं जम्मू जम्मूश्मीर का-आणि लडाख या नव्या दोन स्वतंत्र केंद्रशासित प्रदेशांमध्ये रस असेल, हे नक्की केंद्रसरकारच्या .नव्या धोरणामुळे एक स्पष्ट झाले की, ज्या राज्यांमध्ये काही गंभीर समस्या आहेत, त्रुटी आहेत त्यांच्या बाबतीत हे सरकार गंभीर आहे तसेच समस्यांना उत्तर शोधणारे हे सरकार आहेतसेच . तेथील हिंसाचाराला ही जनता .काश्मीरमधील नव्या सृजनांना त्यांच्या विकासाचा मार्ग उपलब्ध करून देण्यासही हे सरकार मागेपुढे पाहणारे नाही .काढण्याचे पाऊल उचलणे आत्यंतिक गरजेचे होते ३७० त्यामुळे कलम .तशीही कंटाळलीच होती पण हे करत असताना जम्मूर जनतेचे काश्मी-.हीत प्रथम पहिले जावे या बद्दलाचा त्यांना फायदा मिळावा असे वाटते

संदर्भ :

१. Ravindra Jugran, Raktaranjit Jammu Kashmir, 1January 2016
२. https://pib.gov.in/PressReleasePage
३. https://www.orfonline.org/marathi
४. दैनिक लोकमत वृत्तपत्र
५. दैनिक महाराष्ट्र टाईम्स वृत्तपत्र
६. दैनिक लोकसत्ता वृत्तपत्र
७. बीबीसी न्यूज विश्लेषण
८. राज्यसभा वाद विवाद विश्लेषण
९. दैनिक प्रहार वृत्तपत्र
१०. दैनिक भास्कर वृत्तपत्र